

УДК 911.3:314.7 (477)

С.О. Западнюк**МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ: ВНУТРІШНЬОРЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР****С. О. Западнюк****МИГРАЦИИ НАСЕЛЕНИЯ УКРАИНЫ: ВНУТРИРЕГИОНАЛЬНОЕ ИЗМЕРЕНИЕ***Институт географии НАН Украины, Киев*

Представлено исследование наиболее численных миграций населения с изменением места постоянного жительства в Украине – внутрирегиональных. Обозначены основные направления внутрирегиональных миграционных перемещений и причины их формирования. Произведен анализ тенденций развития внутрирегиональных миграций. Освещены особенности внутриобластных миграционных перемещений в 2002–2009 гг. Рассчитаны коэффициенты стойкости населения относительно внутрирегиональных выездных миграций. Осуществлен синтез существующей статистической информации по миграциям населения путем введения понятия «переселенческая активность населения», рассчитаны соответствующие индексы. Регионы Украины классифицированы согласно уровню развития процессов миграции на их территории. Обозначена перспективная тенденция развития внутрирегиональных миграций населения в Украине.

Ключевые слова: миграции населения; внутрирегиональные миграции; переселенческая активность населения.

S. Zapadniuk**HUMAN MIGRATIONS IN UKRAINE: INTRA-REGIONAL MEASURING***Institute of Geography of the NAS of Ukraine, Kyiv*

The research of most numeral human migrations in Ukraine, with a change of a permanent inhabitation place – internal regional migrations – is carried out. Basic directions of internal regional migratory moves and reasons of their forming are marked. The analysis of tendencies of internal regional human migrations development in Ukraine is accomplished. The peculiarities of the internal regional migratory moves in 2002–2009 are stressed. The population stability coefficients in relation to internal regional migrations of departure are calculated. The synthesis of existent statistical information on human migrations is produced by introduction of the notion of «Migratory activity of population»; the proper indexes are calculated. The regions of Ukraine are classified according to the level of development of migration processes on their territory. A perspective progress tendency of internal regional human migrations in Ukraine is marked.

Keywords: population migrations; internal regional migrations; resettlement population activity.

Починаючи з 30-х років минулого століття значно активізувались дослідження географії населення регіонів СРСР. Особливо на цьому процесі позначились результати переписів населення, що здійснювались з певною періодичністю. Значно пізніше ціла плеяда науковців займалася дослідженням міграцій населення – надзвичайно динамічного та складного явища. До їх числа належать такі відомі дослідники міграцій як Е.Г. Равенштейн, В.М. Кубійович, В.В. Покшишевський, К.Г. Воблій, О.У. Хомра, В.І. Переведенцев, Л.Л. Рибаківський, Б.С. Хорєв, А.Ф. Загробська, Ж.А. Зайончковська, Т.І. Заславська, В.О. Іонцев, Ю.І. Пітюренко, Л.Г. Руденко, А.І. Доценко, О.І. Шаблій, С.І. Пирожков, О.А. Малиновська, В.О. Джаман, І.М. Прибиткова, М.І. Фашевський, В.В. Загородній, О.І. Піскун, Ю.І. Римаренко, Ф.Д. Заставний, М.П. Немченко, Т.П. Петрова, а також А. Сові, Д. Саймон, Р. Епплярд, Г. Ф. Тапінос та інші.

З плином часу виникають нові, складніші проблеми, пов'язані з міграціями, як для науковців, так і для тих, хто управляє надзвичайно важливим для держави процесом міграційних змін.

В унісон процесу ускладнення відбувається

посилення ролі міграційних переміщень в соціально-економічному розвитку держави загалом та її окремих регіонів зокрема.

Метою цієї статті є дослідження найчисельніших міграційних переміщень населення в Україні – внутрішньорегіональних. Стосовно поняття «регіон України» ми дотримуємося загальноприйнятого визначення в державі: регіон – це одиниця адміністративно-територіального устрою.

Як показують розрахунки, серед різних форм міграційних переміщень головними є *внутрішньообласні міграції*. Вони відбуваються в основному у напрямку «село – місто», що нині здебільшого пов'язано з кращими можливостями працевлаштування, навчання, які людина може мати в місті, а також зі значними відмінностями в соціально-економічних умовах праці та побуту.

Внесок внутрішньообласної форми міграцій у загальну міграцію населення за прибуттям населення (рис. 1) становить 57,1 %, що значно перевищує аналогічні показники внеску міжрегіональних (37,8 %) та зовнішніх (5,1 %) міграцій.

Аналіз проведених розрахунків показує, що за період із 2002 по 2009 рр. частка внутрішньооблас-

них міграційних прибуттів у загальному обсязі міграційних прибуттів поступово зменшувалась із 59,2 % у 2002 р. до 55,9 % у 2008 р. На противагу цьому, частка міжрегіональних міграційних прибуттів у загальному обсязі міграційних прибуттів поступово збільшувалась із 35,2 % у 2002 р. до 38,7 % у 2008 р. Частка міждержавних міграційних прибуттів у загальному обсязі міграційних прибуттів змінювалась у межах від 4,9 % (2004) до 6,1 % (2007), проте помітна тенденція до подальшого зменшення цього показника.

Дослідження показує, що внесок внутрішньообласної форми міграцій у загальну міграцію населення за вибуттям населення (рис. 2) становить 58,3 %, що також більше, ніж показники внеску міжрегіональних (38,6 %) та зовнішніх (3,1 %) міграцій. Розрахунки свідчать про те, що за період із 2002 по 2009 рр. частка внутрішньообласних міграційних вибуттів у загальному обсязі міграційних вибуттів поступово збільшувалась із 56,7 % у 2002 р. до 58,8 % у 2007 р. Більш помітним було зростання частки міжрегіональних міграційних прибуттів у загальному обсязі міграційних прибуттів – із 33,7 % у 2002 р. до 39,5 % у

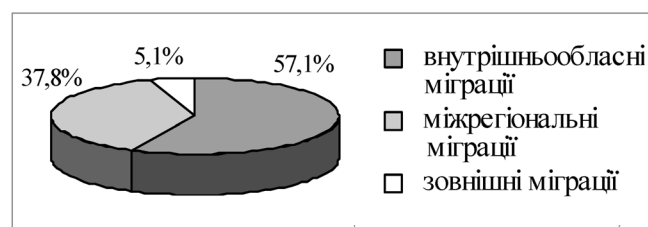

Рисунок 1. Частина окремих форм міграції у загальній міграції населення України (за прибуттям, 2009)

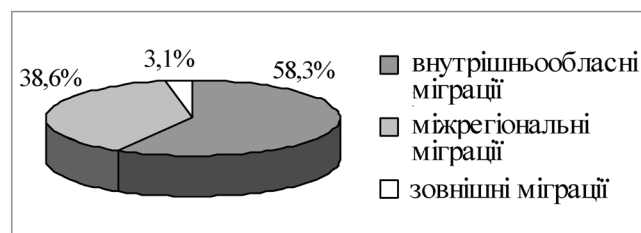

Рисунок 2. Частина окремих форм міграції у загальній міграції населення України (за вибуттям, 2009)

Таблиця 1. Внутрішньообласні міграції населення України

Рік	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Мігранти, осіб	449533	443007	455438	439040	440650	435573	384307	366922

2008 р. На противагу цьому, частка міждержавних міграційних прибуттів у загальному обсязі міграційних прибуттів зменшилась із 9,6 % у 2002 р. до 3,1 % у 2009 р.

Така тенденція свідчить про збільшення ролі міжрегіональних міграційних переміщень у формуванні особливостей розселення населення в Україні та поступове зменшення впливу міждержавних та внутрішньообласних міграцій на цей процес, хоча останні залишаються і, напевно, залишатимуться наймасовішими.

Аналізуючи ситуацію, що склалася із внутрішньообласними міграціями в Україні (табл. 1), слід зазначити, що кількість осіб, які змінюють місце свого постійного проживання у межах окремих адміністративно-територіальних одиниць, поступово зменшується. Це скорочення за період із 2002 по 2009 рр. становить 18,4 %. Варто зазначити, що саме за рахунок внутрішньообласних міграцій населення за період 2002–2009 рр. відбулося скорочення загальної кількості прибулих мігрантів на 15,4 %, а вибулих – на 20,7 %.

Найчастіше у межах своєї області мігрували мешканці (у порядку зменшення частоти) Донецької, Харківської, Дніпропетровської, Луганської, Одеської, Львівської областей, АР Крим, Вінницької та Полтавської областей. Кількість мігрантів

у цих регіонах України коливалась від 15,5 тис. у 2009 р. (Полтавська обл.) до 48,7 тис. у Донецькій обл. (2004 р.).

З меншою частотою наважувалися здійснити переселення у межах регіонів свого проживання жителі Запорізької, Хмельницької, Черкаської, Житомирської, Сумської, Рівненської, Волинської та Чернігівської областей. Кількість осіб, що здійснили міграційні переміщення зі зміною постійного місця проживання у цих регіонах, змінювалась у межах від 10 тис. мігрантів на Волині (2003 р.) до 17,9 тис. мігрантів у Запорізькій області. (2004 р.).

Найрідше приймали рішення змінити місце свого постійного проживання вихідці з Миколаївської, Івано-Франківської, Херсонської, Тернопільської, Київської, Чернівецької, Кіровоградської, Закарпатської областей. Кількість мігрантів у межах цих регіонів варіювала від 2 тис. осіб на Кіровоградщині (2008 р.) до 12,1 тис. осіб на Миколаївщині (2004 р.).

Для більшості регіонів України роком найчастішої зміни місця проживання у межах окремо взятих регіонів є 2004 рік. Найменше внутрішньообласних міграцій у межах регіонів України було зафіксовано у 2009 та 2008 рр., що пов'язано з накладанням світової фінансової кризи на фазу посилення внутрішньої політичної кризи восени

2008 р. і спричинило різке загострення структурних диспропорцій економіки України, продемонструвало неієдздатність моделі ринкової економіки, яка встановилася у попередні роки, істотно вплинуло на всі міграційні процеси.

З метою виявлення частки населення регіонів України, яка не брала участі у процесах вибуття з досліджуваної території, але може охоплювати потенційних мігрантів, нами було обчислено коефіцієнт стійкості населення щодо внутрішньообласних виїзних міграцій.

Цей показник розраховано як різницю часток загальної кількості населення досліджуваної території та кількості населення, що з неї вибуло, з урахуванням числа осіб, охоплених природним приростом:

$$C_n = 100 \% \frac{B + [(-1) \times \Delta Пп]}{N} \times 100 \%,$$

де C_n – частка населення досліджуваної території, стійкого до виїзних міграцій;
 B – чисельність вибулого населення;
 $\Delta Пп$ – величина природного приросту населення;
 N – чисельність населення досліджуваної території.

Впродовж 2002–2009 рр. найбільш стійкими щодо здійснення внутрішньообласних переселень виявилися мешканці Закарпатської, Івано-Франківської, Чернівецької, Львівської, Тернопільської, Київської, Рівненської та Волинської областей. Коефіцієнт стійкості населення щодо виїзних міграцій у цих регіонах змінювався в межах від 98,4 % на Волині (2004 р.) до 99,78 % на Закарпатті (2009 р.).

Порівняно менш стійкими були мешканці Херсонської, Кіровоградської, Миколаївської, Одеської, Запорізької, Дніпропетровської, Хмельницької областей, а також АР Крим. Частка населення, стійкого щодо реалізації міграційних намірів у цих областях, коливалась від 98,09 % у Хмельницькій області (2003 р.) до 98,79 % у Херсонській (2009 р.).

Найбільше потенційних мігрантів встановлено у Житомирській, Харківській, Донецькій, Вінницькій, Черкаській, Луганській, Полтавській, Сумській, Чернігівській областях. Їх частка змінювалась від 97,58 % у Чернігівській області (2005 р.) до 98,51 % у Житомирській (2009 р.).

По Україні загалом середня стійкість населення коливалась від 98,26 % у 2005 р. до 98,72 % у 2009 р., що свідчить про доволі стримані міграційні настрої українців щодо переміщень на обласному рівні.

Детальне дослідження історії вивчення міграцій населення свідчить про те, що міграційна мобільність населення оцінюється за багатьма по-

казниками. На нашу думку, актуальним є питання синтезу існуючої статистичної інформації щодо міграцій населення. Спроба такого синтезу здійснюється нами шляхом введення поняття «переселенська активність населення», що відображає рівень активності розвитку процесів міграції зі зміною постійного місця проживання на територіальних утвореннях одного рівня.

Рівень переселенської активності населення території визначається шляхом розрахунку *індекса переселенської активності*, значення якого може змінюватися від 0 до 1. При розрахунку індекса переселенської активності населення, яке змінює місце свого постійного проживання у межах регіонів України, враховуються показники інтенсивності внутрішньообласних міграційних прибуттів/ вибуттів, тенденцій їх змін та стійкості населення щодо виїзних міграцій.

Важливим методичним підґрунтям для розрахунку цих індексів стала робота [3], спрямована на визначення рівнів людського розвитку в регіонах України.

Відповідно до рівня розвитку процесів міграції зі зміною постійного місця проживання нами було виділено п'ять груп регіонів України:

- 1) регіони з високою переселенською активністю населення (відповідні індекси в межах від 0,751 до 1);
- 2) регіони з переселенською активністю населення вище середнього рівня (0,6251 – 0,75);
- 3) регіони з середньою переселенською активністю населення (0,3751 – 0,625);
- 4) регіони з переселенською активністю населення нижче середнього рівня (0,251 – 0,375);
- 5) регіони із низькою переселенською активністю населення (0 – 0,250).

Аналіз розрахованих індексів внутрішньообласної переселенської активності населення (табл. 2, рис. 3) свідчить, що протягом досліджуваного періоду (2003–2009 рр.) більшість регіонів України характеризувалися середньою переселенською активністю населення, тобто індекси переселенської активності населення перебували в межах 0,3751–0,625.

Винятком були Київська, Кіровоградська та Чернігівська області, переселенська активність населення яких змінювалась від низької (0–0,250) до середньої і навпаки; а також Волинська та Рівненська області, переселенська активність населення яких варіювала від середньої до високої (0,751–1) і навпаки.

Найбільшими індекси внутрішньообласної переселенської активності були переважно (у порядку зменшення) у Рівненській, Волинській, Одеській, Закарпатській, Чернівецькій, Львівській, Вінницькій, Хмельницькій областях (змінювались у межах 0,207–0,788).

Таблиця 2. Внутрішньорегіональна переселенська активність населення регіонів України

Регіони	Інтегральні індекси внутрішньорегіональної переселенської активності населення регіонів України							
	Рік							
	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	*
Україна, середнє зн.	0,521	0,450	0,522	0,506	0,516	0,534	0,412	0,494
АР Крим	0,448	0,508	0,572	0,550	0,493	0,623	0,411	0,515
Вінницька	0,596	0,478	0,498	0,646	0,526	0,514	0,471	0,533
Волинська	0,426	0,788	0,723	0,731	0,696	0,721	0,561	0,664
Дніпропетровська	0,523	0,466	0,558	0,436	0,524	0,499	0,374	0,483
Донецька	0,482	0,399	0,472	0,419	0,492	0,502	0,335	0,443
Житомирська	0,569	0,436	0,498	0,576	0,491	0,496	0,413	0,497
Закарпатська	0,616	0,499	0,566	0,628	0,530	0,622	0,428	0,556
Запорізька	0,528	0,418	0,505	0,394	0,520	0,488	0,350	0,458
Івано-Франківська	0,391	0,494	0,544	0,517	0,571	0,617	0,447	0,512
Київська	0,452	0,430	0,207	0,420	0,231	0,503	0,249	0,356
Кіровоградська	0,251	0,259	0,365	0,212	0,377	0,214	0,534	0,316
Луганська	0,543	0,419	0,509	0,485	0,493	0,486	0,366	0,472
Львівська	0,545	0,478	0,629	0,533	0,563	0,616	0,459	0,546
Миколаївська	0,522	0,435	0,473	0,526	0,490	0,489	0,361	0,471
Одеська	0,560	0,533	0,574	0,477	0,657	0,703	0,450	0,565
Полтавська	0,572	0,433	0,501	0,532	0,418	0,507	0,366	0,475
Рівненська	0,694	0,564	0,751	0,739	0,763	0,638	0,602	0,679
Сумська	0,504	0,355	0,559	0,603	0,484	0,468	0,393	0,481
Тернопільська	0,459	0,353	0,537	0,462	0,533	0,536	0,428	0,472
Харківська	0,662	0,492	0,451	0,437	0,497	0,590	0,356	0,498
Херсонська	0,523	0,378	0,613	0,465	0,429	0,437	0,449	0,471
Хмельницька	0,610	0,459	0,464	0,540	0,632	0,561	0,434	0,529
Черкаська	0,581	0,424	0,462	0,470	0,395	0,473	0,333	0,448
Чернівецька	0,552	0,490	0,577	0,486	0,681	0,660	0,429	0,554
Чернігівська	0,403	0,250	0,448	0,367	0,420	0,380	0,293	0,366

* Середнє значення показників за весь період

Найменшими індексами внутрішньообласної переселенської активності характеризувалися Луганська, Миколаївська, Запорізька, Черкаська, Донецька, Київська, Кіровоградська, Чернігівська області (індекси варіювали від 0,207 до 0,581).

Для решти регіонів України було властиве коливання значень індексів у межах 0,212–0,662.

При порівнянні розподілу регіонів України за індексами внутрішньорегіональної переселенської активності населення та за абсолютними показниками, встановлено, що існують певні відмінності у позиціях регіонів за відповідними показниками.

На нашу думку, при аналізі міграційної ситуації варто надавати перевагу розподілу регіонів за індексами переселенської активності населення з огляду на те, що вони поєднують в собі найважливіші характеристики міграцій, які враховані в інтегральному індексі відповідно до їх

питомого внеску. Таке синтезоване відображення різних аспектів перебігу внутрішніх міграцій населення у регіонах України дає можливість об'єктивніше оцінити міграційну ситуацію, що сприятиме розробленню ефективних заходів для управління цим процесом.

Отже, міграції населення є доволі вивченим суспільним явищем, проте з плином часу виникають нові, складніші проблеми, що зумовлює постійну актуальність вивчення міграційних процесів. Дослідження показує, що головною причиною міграцій є прагнення людини знайти краще місце для проживання та задоволення своїх життєвих потреб.

Внутрішньообласні переміщення є головними серед інших форм міграцій (понад 50 %). Вони відбуваються в основному у напрямку «село – місто». Аналіз міграційної ситуації за абсолютними показниками вказує на поступове

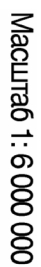

Рисунок 3. Внутрішньообласні міграції населення України (2003 – 2009 рр.)

зменшення кількості осіб, які змінюють місце свого постійного проживання в межах адміністративно-територіальних одиниць України. Цю тенденцію підтверджують і нововведені та розраховані коефіцієнт стійкості населення щодо внутрішньообласних виїзних міграцій та індекс внутрішньообласної переселенської активності населення, які відображають частку населення регіонів України, яка не брала участі у процесах вибуття з досліджуваної території та рівень активності розвитку процесів міграції зі зміною постійного місця проживання на територіальних

утвореннях одного рівня.

Порівняння розподілу регіонів України за індексами внутрішньообласної переселенської активності населення та за абсолютними показниками підтверджує необхідність зваженого підходу до трактування абсолютних показників міграції населення, а аналіз особливостей переселенської активності населення відображає перспективну тенденцію розвитку внутрішньообласних міграцій населення в Україні – зниження зовнішньої й збільшення внутрішньої міграційної активності населення.

1. Западнюк С.О. Міграції населення України: передумови, динаміка та наслідки розвитку / Наук. ред. Л. Г. Руденко. – К.: Академперіодика, 2011. – 240 с.
2. Кузьмин А. И. Показатели миграции // Курс лекций «Основы демографии». – Лекция 13 // <http://www.humanities.edu.ru/db/msg/47081>
3. Людський розвиток регіонів України: методика оцінки та сучасний стан / Рада з вивчення продуктивних сил України НАНУ; ПРООН. Е. М. Лібанова, Н. С. Власенко, О. С. Власюк, І. В. Калачова, О. В. Макарова. – К.: СПД Савчина, 2002. – 123 с.
4. Міграційний рух населення України у 2009 році // <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Регіони України 2006. – К., 2007. – Ч. 1–2.
6. Статистичний щорічник України за 2009 рік / Державний комітет статистики України. – К., 2010. – 566 с.
7. Хомра А. У. Миграция населения: вопросы теории, методики исследования. АН УССР, Ин-т экономики. – К.: Наук. думка, 1979. – 148 с.

Інститут географії НАН України, Київ

Стаття надійшла до редакції 5.04.2012

УДК 911.3

Т.В. Єрошина

ЕКОЛОГІЧНО ЧИСТА ПРОДУКЦІЯ АПК: СУТЬ ПОНЯТТЯ, СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ

Т.В. Єрошина

ЭКОЛОГИЧЕСКИ ЧИСТАЯ ПРОДУКЦИЯ АПК: СУТЬ ПОНЯТИЯ, ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ИЗУЧЕНИЮ
Институт географии НАН Украины, Киев

Обращается внимание на проблемы понимания сути понятия «экологически чистая продукция АПК». Рассматривается история формирования и развития системы экологически чистого производства. Выделены основные общественно-географические подходы и направления в изучении производства экологически чистой продукции АПК.

Ключевые слова: экологически чистая продукция; экологически чистое производство; органическое земледелие; рациональное природопользование.

T. Yeroshina

AGRICULTURAL ORGANIC PRODUCTS: THE ESSENCE OF THE NOTION, APPROACHES TO INVESTIGATION IN HUMAN GEOGRAPHY

Institute of Geography of the NAS of Ukraine, Kyiv

Attention is drawn to the problems of understanding the essence of “agricultural organic products” notion. The history of forming and development of organic food production is considered. The main social-geographic approaches and directions to the research of agricultural organic food production are determined.

Keywords: agricultural organic products; organic food production; organic farming; conservancy.

Екологічні проблеми, пов'язані з виснаженням та забрудненням земельних ресурсів, зменшенням родючості ґрунтів, розвитком ерозії, що значно знижує агротехнічний потенціал земель та, з іншого боку, зростаючі вимоги споживачів до харчових продуктів, їх цінності та придатності до спожи-

вання стимулюють потребу у виробництві якіснішої та кориснішої сільськогосподарської продукції. Постає питання розроблення екологічно безпечніших моделей сільськогосподарського розвитку, промислового перероблення продукції і, відповідно, підвищення її якості. У зв'язку з цим, виник-